

УДК 32.019.5

Інтереси в категоріальному ряду „потреби” - „інтереси” - „цінності” - „ідеологія”

Сергій Рудницький,

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри політичних наук Інституту політології та права
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Розглянуто співвідношення інтересів і потреб, інтересів і цінностей, доцільність включення ідеології у категоріальний ряд „потреби” - „інтереси” - „цінності”. Звертається увага на взаємозв'язок інтересів і потреб, на вплив цінностей на інтереси в процесі формування та реалізації потреб людини. Запропоновано виключити ідеологію як безумовне продовження зазначеного категоріального ряду у випадку опису інтересів польської національної меншини в Україні.

Ключові слова: потреби, інтереси, цінності, ідеологія, польська національна меншина в Україні.

The correlation between interests and necessities, interests and values, the expediency of inclusion of the category „ideology” to the categorical seria „necessities” - „interests” - „values,” has been reviewed. The attention is paid to the interrelation between interests and necessities, the impact of values on interests in the process of formation and realization the human necessities. Ideology as an unconditional continuation of this categorical seria in the context of interests description of Polish minority in Ukraine has been suggested to exclude.

Key words: necessities, interests, values, ideology, the Polish minority in Ukraine.

Рассмотрено соотношение интересов и потребностей, интересов и ценностей, целесообразность включения идеологии в категориальный ряд „потребности” - „интересы” - „ценности”. Обращено внимание на взаимосвязь интересов и потребностей, на влияние ценностей на интересы в процессе формирования и реализации потребностей человека. Предложено исключить

Сергій Рудницький

ідеологію як безусловне продовження означеного категоріального ряду в случає описання інтересів польського національного меншинства на Україні.

Ключевые слова: потребности, интересы, ценности, идеология, польское национальное меньшинство на Украине.

Для України як багатонаціональної держави важливе значення має узгодження інтересів численних етнонаціональних груп з державними інтересами, що актуалізує проблему опису самих інтересів національних меншин, у тому числі польської, що здавна проживала на території України, впливала і, певною мірою, впливає на перебіг суспільно-політичних процесів у нашій державі, на стосунки між Польщею і Україною.

Опис інтересів польської національної меншини актуалізує суто теоретичні питання, пов'язані як із самою категорією „інтерес”, так і з характером її співвідношення з іншими категоріями, які виступають в описі групових інтересів. Аналіз літератури, що стосується проблематики інтересів, зокрема праць В. Сіренка [1], Л. Радченко [2], Д. Александрова [3], А. Здравомислова [4], Н. Коноваленко [5], В. Зубова [6], О. Коляси [7], О. Семченко [8], А. Волинського [9] і багатьох інших, свідчить про те, що існують розбіжності у розумінні характеру співвідношення потреб і інтересів, інтересів і цінностей, місця ідеології у категоріальному ряду, тому метою даної розвідки є аналіз проблеми співвідношення вище зазначених категорій у контексті опису групових інтересів.

Потрібно насамперед вказати на те, що характер співвідношення категорії „інтерес” з іншими залежить великою мірою від розуміння характеру самого інтересу. На сьогодні в українській науці інтерес трактують переважно як діалектичне об'єктивно-суб'єктивне явище (В. Сіренко [1], Л. Радченко [2], В. Зубов [6]), хоча є прихильники як об'єктивного (зокрема, О. Вінник [10]), так і суб'єктивного (зокрема, Д. Щербина [11], Л. Антошкіна [12]) характеру інтересів. Існують також науковці, зокрема Н. Коноваленко [5], які говорять про різні ряди інтересів. Розглянувши у окремій розвідці наукову дискусію між прихильниками різного розуміння характеру інтересів, автор для потреб опису інтересів польської національної меншини прийняв суб'єктивне розуміння інтересів, які формуються на основі потреб. Інтерес спрямований на ті соціальні чи політичні інститути, відносини у суспільстві, від яких залежить отримання блага, що задовольняє потреби суб'єкта, причому автор приймає діалектичний зв'язок інтересу з об'єктивними чинниками, такими як становище суб'єкта у системі суспільних відносин та ін., які, тим не менше, у структуру інтересу не входять. Інтерес має раціональний характер і може реалізовуватися різними шляхами у процесі діяльності як соціального явища.

Прийняття суб'єктивного характеру інтересів актуалізує питання співвідношення інтересів і потреб. Категорії „інтерес” і „потреба” стисло пов'язані між собою, так, на думку А. Здравомислова, вони послідовно розкривають одна одну [4, с. 8, 74-75], мають одну підставу – життєдіяльність суб'єкта [1, с. 27; 7, с. 41; 10, с. 32-33; 2, с. 42], інтереси є похідними від потреб [5, с. 13-14], ґрунтуються на потребі [13, с. 140]. На думку Д. Александрова, характер взаємозв'язку інтересів і потреб у системі філософських категорій було вперше описано І. Кантом („моральний інтерес”) [3, с. 50-51]. Більшість авторів вміщує інтереси у категоріальний ряд „потреби” – „інтереси” – „цінності” [2, с. 51-2; 4, с. 8], хоча дехто представляє його як „потреба” – „інтерес” – „мотив” – „ідея” [6, с. 43-44].

Не входячи у питання потреби як феномену, можна у даній розвідці прийняти визначення потреби як об'єктивної життєвої необхідності суб'єкта, як браку чи відсутності чого-небудь, необхідного для нормального існування живих та соціальних систем [10, с. 32-33]. Категорія „потреба”, на думку Д. Александрова, розкриває відсутність балансу у системі „суб'єкт – середовище”, вказує на протиріччя необхідного і актуального [3, с. 130-132].

Як вже було вище зазначено, взаємозв'язок потреб і інтересів не викликає сумнівів, так само як і відмінність категорій „потреба” і „інтерес”. Розбіжності між авторами, що приймають відмінність категорій, виступають у розуміння характеру цих відмінностей. Так, на думку В. Зубова, поняття „потреба” фіксує невідповідність між внутрішніми та зовнішніми умовами життєдіяльності людини, а поняття „інтерес” фіксує момент усвідомлення цієї невідповідності й спрямовує людську активність на вирішення цих суперечностей (Зуб, с. 43). На думку В. Сіренка, потреба і інтерес мають одну підставу, але потреба виступає як життєво необхідна функція суб'єкта, а інтерес включає в себе дану необхідність не безпосередньо, а як необхідність задоволення потреби суб'єкта [1, с. 27]. На думку В. Муляра, потреби як спонукальна сила активності особистості впливають на неї не прямо, а опосередковано, через призму інтересів [13, с. 140].

Л. Радченко вказала на ряд спільних і відмінних рис між потребами і інтересами. Спільним вона вважає те, потреби і інтереси не існують поза їх носіями; інтереси і потреби спрямовані на певний об'єкт (матеріальні і духовні цінності, соціальні інститути та суспільні відносини, звичаї та порядки). Відмінним між ними є те, що інтереси виступають лише у людини (всі інші живі істоти мають потреби, але не мають інтересів), потреби орієнтовані, перш за все, на предмет їх задоволення, а інтереси спрямовані на ті соціальні інститути, від яких залежить розподіл цінностей і благ, що забезпечують задоволення потреб [2, с. 55-56].

На думку Д. Александрова, категорія „потреба” розкриває відсутність балансу у системі „суб'єкт – середовище”, вказує на протиріччя необхідного і актуального, а категорія „інтерес” позначає ситуативно-

Сергій Рудницький

стратегічний вибір суб'єктом такої активності, яка найкраще відновить цей баланс. Інтерес описує різницю між суб'єктивною потребою і можливістю її задоволення, і в цьому контексті дана категорія є винятковою [3, с. 130-132].

Варто звернути увагу на явище багатоманітності інтересів по відношенню до однієї і тієї ж самої потреби. Н. Коноваленко слушно звертає увагу на факт, що інтерес відзначається більшою різноманітністю у порівнянні з потребою [5, с. 15-16]. На думку В. Бернацького, оскільки одна й та ж потреба може бути задоволена за допомогою різних предметів, то на основі однієї потреби можуть формуватися різноманітні інтереси за змістом, характером і спрямованістю [14, с. 61]. Задоволення потреби є життєво важливим для організму (біологічного чи суспільного), тому слушною є думка, що ігнорування інтересів або їх не реалізація приводить до „загибелі” суспільного утворення – носія цих інтересів [15, с. 7; 2, с. 41]. Оскільки інтерес є виявом потреби, то варто погодитися з думкою про те, що виявити потреби, які проявляються у відчуттях, що виступають стимулом до дій після їх декодування (усвідомлення, розуміння) [5, с. 55-56], можна на основі інтересів; у нашому випадку про потреби групи, що не тотожні інтересам, можна говорити на підставі її інтересів, що проявляються у діяльності групи, що артикулюються і транслюються до органів державної влади.

Будучи прихильником суб'єктивістського трактування інтересів, автор не погоджується з твердженням Л. Радченко про те, що інтереси, як і потреби, являють собою особливий рід суспільних відносин [2, с. 55-56]; з думкою О. Коляси, що інтерес є своєрідним функціональним продовженням потреби [7, с. 41] або з думкою Н. Коноваленко про те, що потреба фактично являє собою усвідомлений інтерес [5, с. 57]. Потрібно ще раз наголосити на тому, що інтерес – це не просто усвідомлена потреба, інтерес має множинний характер по відношенню до потреби і може реалізовуватися різними шляхами.

Автор лише частково погоджується з положенням, що виступає у деяких науковців, зокрема А. Здравомислова про те, що потреба і інтерес спрямовані на певний об'єкт – матеріальні і духовні цінності, соціальні інститути і суспільні відносини, звичаї і порядки [4, с. 74-75] і Л. Радченко про те, що інтереси і потреби спрямовані на певний об'єкт (матеріальні і духовні цінності, соціальні інститути та суспільні відносини, звичаї та порядки), при чому потреби переважно спрямовані на предмет їх задоволення, а інтереси переважно спрямовані на ті соціальні інститути, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб [2, с. 55-56]. На нашу думку, потреби не можуть бути спрямовані на соціальні інститути чи відносини, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ і ресурсів, які забезпечують задоволення потреби – на них спрямовані лише інтереси, і це розрізнення, на думку автора, є важливим для розмежування інтересів і потреб.

Окремого розгляду вимагає проблематика соціального у потребах. У цьому контексті варто звернути увагу на факт, що існування інтересів приймається лише по відношенню до людського суспільства, по відношенню до інших живих істот говорить лише про потреби. Це положення І. Канта про те, що розподіл потреб і інтересів є тотожним поділу живої природи на тваринний світ і людей, тому що у тварин виступають потреби, а людей – потреби і інтереси, стало загальноновизнаним [16, с. 306; 1, с. 29; 10, с. 32-33]. Інтереси вважаються притаманними людині з огляду на те, що вона є соціальною істотою – такої думки дотримується В. Бернацький [14, с. 11], О. Вінник вважає інтерес явищем соціального характеру [10, с. 32-33]. Соціальне в інтересах інтерпретується ще й таким чином, що між потребами людини і їх задоволенням стоїть праця як вид діяльності, який характеризується соціальною організацією [4, с. 17]. На думку В. Сіренка, інтерес існує тільки у людському суспільстві, тому що саме тут виступають відношення: тварини, на думку К. Маркса, яку поділяє В. Сіренко, не усвідомлюють відношення між ними [1, с. 30].

На нашу думку, інтереси виступають лише у людському суспільстві не через те, що вони є зв'язком, насамперед з іншими людьми (зв'язок з іншими людьми виступає у процесі реалізації інтересів, який пов'язаний з діяльністю, що має суспільний характер), а тому, що інтерес пов'язаний з усвідомленням потреби, яке має раціональний характер і притаманне лише людині як раціональній істоті.

Тим не менше, про соціальне можна говорити і у випадку потреб. Поминаючи складне питання існування однопорядкових соціальних потреб і соціальних інтересів, що вимагає окремого розгляду, варто погодитися з думкою Н. Кононенко про те, що потреби особистості формуються під впливом її соціального положення, способу життя, духовної культури суспільства, а одна й та сама потреба задовольняється в різних культурах по-різному [5, с. 14, 60-61]. Отже, при описі потреб, на основі яких формується інтерес, потрібно врахувати умови життя, становище суб'єкта у суспільстві, але на відміну від формування потреб, які безпосередньо пов'язані з інтересом (для опису інтересів потрібно встановити, якою потребою він був викликаний), їх задоволення (тобто отримання своєї частини конкретно-предметного чи духовного матеріалу, яким можна задовольнити чи за допомогою якого можна задовольнити потребу [1, с. 19-21]), що теж детермінується соціальним середовищем, опису у контексті розгляду інтересів не вимагає, оскільки інтерес реалізовано, а спосіб задоволення потреб стосується потреб як таких.

Завершуючи розгляд проблематики співвідношення потреб і інтересів, варто згадати про твердження К. Маркса про те, що потреби людини на відміну від потреб тварини безмежні і мають здатність до розширення (закон піднесення потреб) [1, с. 17]. Реалізація інтересу, що призводить до задоволення потреби, формує нову потребу, і відповідно – нові інтереси,

причому потреби людей розвиваються швидше, ніж об'єктивні можливості їх задоволення [17, с. 36-37; 2, с. 42].

Наступною проблемою, яка пов'язана з інтересами, є проблема співвідношення інтересів і цінностей. Як вже говорилося, дослідники, що розглядають дану проблематику, зокрема А. Здравомислов [4, с. 8], Л. Радченко [2, с. 51-2], Н. Коноваленко [5, с. 13-14] та ін. вміщують цінності на кінці категоріального ряду, хоча дехто (наприклад, В. Зубов), категоріальний ряд представляють як „потреба” – „інтерес” – „мотив” – „ідея” [6, с. 43-44]. Цінності розглядають і як феномен, що формується на основі інтересів [4, с. 80; 2, с. 43-44], і як системозапочатковуючий елемент у їх формуванні [7, с. 15].

Обмежений характер даної розвідки не дозволяє представити погляди на співвідношення інтересів і цінностей в історії світової суспільно-політичної думки, тому варто лише зазначити, що на сьогодні поширеними є трактування цінностей і як конкретних, значимих для суб'єкта предметів, що задовольняють його потреби (прагматичний, утилітаристський підхід) і як абстрактних сутностей, що позначають особливу реальність [8, с. 44]. Відповідно, в українській суспільно-політичній думці при розгляді співвідношення інтересів і цінностей теж присутні різні інтерпретації. Так, згадувана вже О. Семченко вважає цінності явищем внутрішнього світу людини: на її думку, цінності (у її випадку – політичні), – це переконання і цілі індивіда чи суспільства, що відбивають в їх свідомості стійку позитивну значимість тих чи інших смислів, принципів і явищ, і виконують роль орієнтирів; це фундаментальні, ментальні утворення, уявлення особистості про ідеальні моделі поведінки і ідеальні кінцеві цілі, уявлення про бажане та необхідне [8, с. 44, 71, 74-75].

Натомість Н. Коноваленко вважає, що під цінністю, як предметом інтересу доцільно розуміти будь-який об'єкт, у тому числі й ідеальний, що має життєво важливе значення для суб'єкта (індивіда, групи, етносу) [5, с. 98].

У контексті розгляду проблематики цінностей і інтересів, а опосередковано – цінностей і потреб, варто звернути увагу на факт, що за В. Сіренко, реалізація задоволення потреб у процесі діяльності спрямована на те, щоб у кінцевому рахунку отримати свою частину конкретно-предметного чи духовного матеріалу, який можна задовольнити чи за допомогою якого можна задовольнити потребу [1, 19-21], а Д. Щербина писав про те, що потреби задовольняються за допомогою благ, причому до них автор відносить не тільки кошти, але й вільний час, здоров'я та ін. [11, с. 30-31].

Визначаючи для потреб опису інтересів польської етнонаціональної групи співвідношення потреб і цінностей, потрібно насамперед сказати, що можна прийняти і утилітаристське, прагматичне розуміння цінності як суб'єкта (ідеального чи реального), за допомогою якого задовольняються потреби, і розуміння цінності як духовного утворення. Звичайно, можна

розуміти під цінністю і явище духовного плану, і матеріального. На нашу думку, доцільно прийняти розуміння цінності як духовного утворення, залишаючи для позначення цінності у утилітаристському, прагматичному розумінні поняття „благо”, що дозволить уникнути непорозумінь у процесі опису групових інтересів. Цінність у нашому випадку буде означати переконання групи, її уявлення про ідеальні моделі поведінки і ідеальний стан, який можна описати в термінах „добре”, „погано”, які обумовлюють внутрішні прихильності і пріоритети, впливають на установки і орієнтації групи. Для частки духовного і конкретно-предметного матеріалу, який задовольняє, чи за допомогою якого можна задовольнити потребу, цінності у її прагматичному, утилітаристському значенні, ми будемо вживати поняття „благо”.

Варто погодитися з деякими думками, висловленими українськими науковцями, насамперед про те, що на рівні цінностей відбувається ускладнення стимулів поведінки людини і причин соціальної дії: на перший план висувається не те, що необхідно і без чого не можна існувати (це завдання вирішується на рівні потреб), не те, що корисне з точки зору матеріальних умов (це рівень дії інтересів), а те, що відповідає уявленням про призначення людини і її гідність [4, с. 160-161]. Автор поділяє думку О. Семченко про те, що цінності, що представляють внутрішній світ людини, більш стабільні у порівнянні з потребами і інтересами, хоча проблематичним є представлення автором потреб як явища більш динамічного, ніж інтереси [8, с. 44]; на нашу думку, інтереси більш динамічні, ніж потреби і менш динамічні, ніж цінності. Слушним, на нашу думку, є положення про те, що цінності впливають на вибір можливих варіантів діяльності для задоволення інтересу [3, с. 89; 8, с. 73]. Цінності також мають велике значення у процесі міжособистісних і міжгрупових порівнянь [8, с. 71-72], впливаючи тим самим на оцінку становища групи і, відповідно, на формування її потреб. Варто також прийняти погляд про існування системи цінностей, і відповідно – про їх ієрархію [2, с. 47-48; 5, с. 99], причому потрібно зазначити, що система цінностей змінюється лише в кризові періоди життя, до того ж ці зміни стосуються переважно структури цінностей, внаслідок чого одні цінності стають більш значущими, інші відсуваються на задній план [18, с. 59].

Проблематичним натомість є питання однозначного вміщення цінностей або на початку, або наприкінці категоріального ряду, що, відповідно, робить цінності або похідними від інтересів, або інтереси – похідними від цінностей. На нашу думку, не можна заперечити ані положення про те, що цінності знаходяться на кінці категоріального ряду [2, с. 51-2; 4, с. 8, 80], ані положення про те, що цінності впливають на формування інтересів [7, с. 15, 16]. На нашу думку, цінності пов'язані з інтересами опосередковано, через потреби, і тут вони їм передують, адже оцінка свого становища, яке співвідноситься з ідеальним, формується на основі цінностей. Цінності також пов'язані з інтересами у процесі реалізації інтересу: тут

цінності впливають на оцінку шляхів діяльності, їх припустимість. Тому у процесі опису інтересів групи певне місце має зайняти проблематика цінностей як феномену, який впливає і на формування потреб, і на вибір шляхів діяльності з реалізації інтересу, Безперечним також здається положення про те, що цінності формуються на основі інтересів групи, але ця проблематика стосується цінностей як таких і залишається поза межами даної розвідки.

Врешті, останнім питанням, яке стосується інтересів і з ним пов'язане, є питання співвідношення інтересів і ідеології. Інтереси виступали основою ідеології у марксизмі [3, с. 58] і цю думку поділяли, відповідно, радянські науковці, наприклад, А. Здравомислов [4, с. 74-5]. В дослідженнях сучасних українських вчених положення про зв'язок інтересів і ідеології виступає у В. Зубова, який, здійснюючи соціально-філософський аналіз підприємницького інтересу, говорить про наявність ідеології підприємництва (підприємницької ідеології) як корпоративної ідеології, що виникає на основі корпоративних інтересів [6, с. 56-58]. Інший український дослідник, А. Волинський, розглядаючи у дисертаційному дослідженні політичний процес, зокрема вплив на нього політичного інтересу, також пов'язує інтереси з ідеологією, яка дозволяє згрупувати суспільні інтереси, перетворити їх на чітку програму дій і вивести її на рівень державної діяльності [9, с. 108, 114-116, 124].

На думку інших українських дослідників, ідеологія не є безумовним продовженням інтересів і цінностей. Так, О. Семченко, що розглядала ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів, вважає, що ідеологічний чинник потрібно виключити з числа детермінант виміру їх діяльності [8, с. 64]; Л. Радченко теж не вважає ідеологію безумовним продовженням ряду „потреби” - „інтереси” - „цінності”: інтереси є лише передумовою політичної ідеології, причому об'єктивні політичні інтереси однієї й тієї ж соціальної спільноти припускають різноманітні ідеологічні інтерпретації [2, с. 67, 158-159].

На нашу думку, наявність групових інтересів і групових цінностей не означає безумовного існування відповідної ідеології, оскільки специфічні інтереси групи не настільки розвинуті по відношенню до загальних інтересів, не мають такого обґрунтування, щоб можна було говорити про наявність ідеології як теоретичної політичної свідомості, про наявність ідеології, наприклад, етнонаціональних груп.

Отже, розбіжності у розумінні характеру співвідношення потреб і інтересів, інтересів і цінностей, місця ідеології у категоріальному ряду залежать великою мірою від розуміння характеру інтересу. Автор схиляється до суб'єктивістської трактовки інтересу як усвідомленої потреби, але між потребами і інтересами виступають відмінності, які дозволяють говорити про існування двох різних категорій, оскільки потреба спрямована на благо, яке задовольняє чи за допомогою якої її можна задовольнити, а інтерес – на ті соціальні і політичні інститути, від

яких залежить розподіл цих благ. Інтерес має раціональний, множинний характер по відношенню до потреб, а з огляду на те, що він притаманний лише людині, часто окреслюється як соціальне явище. Проте соціальні чинники виступають і у випадку потреб, адже вони формуються під впливом соціального оточення суб'єкта, яке впливає також на характер і спосіб їх задоволення. Варто відзначити, що враховуючи зв'язок інтересів і потреб, при описі інтересів має знайти своє місце опис потреб, що викликають відповідні інтереси, але задоволення потреб буде стосуватися потреб як таких, і опису інтересів польської групи як явище, що виступає після реалізації інтересів, безпосередньо не стосується.

Інтереси пов'язані з цінностями, під якими автор розуміє явища духовного порядку; для цінностей прагматичного порядку, матеріальних чи духовних предметів, що знаходяться поза межами суб'єкта і задовольняють або за допомогою яких можна задовольнити потреби, автор пропонує використовувати поняття „благо”. Цінності групи, тобто її переконання, уявлення про ідеал, які обумовлюють внутрішні прихильності і пріоритети є більш стабільними у порівнянні з інтересами і потребами. Вони впливають на формування потреб, і в цьому плані передують інтересам, вони також присутні у процесі формування інтересів і виборі шляхів їх реалізації у процесі діяльності. Натомість варто відкинути у випадку групових інтересів поляків України ідеологію як феномен, що на думку деяких дослідників, продовжує категоріальний ряд „інтереси” - „потреби” - „цінності”, оскільки інтереси є лише передумовою політичної ідеології, а не детермінантою її безумовного існування.

Співвідношення інтересів і потреб, інтересів і цінностей, відсутність включення ідеології у категоріальний ряд „інтереси” - „потреби” - „цінності” базується на авторському розумінні інтересів як суб'єктивного явища, може бути верифіковано у процесі здійснення опису інтересів польської національної меншини в Україні. Варто зазначити, що питання існування однопорядкових соціальних потреб і соціальних інтересів є складною проблемою, розгляду якої автор планує присвятити окрему розвідку.

Література:

1. **Сіренко В. Ф.** Інтереси і влада: [Монографія]. / В. Ф. Сіренко. – К. : Оріяни, 2006. – 536 с.
2. **Радченко Л. М.** Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації. Дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Л. М. Радченко; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 192 с.
3. **Александров Д. В.** Категорія „інтерес” як об'єкт протосоціологічної і соціологічної рефлексії. Дис... канд. соц. наук: 22.00.01 / Д. В. Александров;

Інститут соціології Національної академії наук України. – К., 2009. – 197 с.

4. **Здравомислов А. Г.** Потреби, інтереси, цінності: Монографія / А. Г. Здравомислов. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.

5. **Коноваленко Н. В.** Потреби та інтереси громадянина України як складова державотворчих процесів сучасного суспільства. Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Н. В. Коноваленко; АПН України; Інститут вищої освіти. – К., 2007. – 218 с.

6. **Зубов В. О.** Підприємницький інтерес: соціально-філософський аналіз. Дис... канд. філ. наук: 09.00.03 / В. О. Зубов; Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2004. – 182 с.

7. **Коляса О. Я.** Політичний інтерес як спосіб раціоналізації суспільних відносин. Дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / О. Я. Коляса; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2007. – 168 с.

8. **Семченко О. В.** Ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів в Україні. Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. В. Семченко; Донецький національний університет. – Донецьк, 2007. – 234 с.

9. **Волинський А. К.** Теоретико-методологічні основи аналізу політичного процесу у сучасній політичній науці. Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Волинський А. К.; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К., 2006. – 214 с.

10. **Вінник О. М.** Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах. Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О. М. Вінник. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 631 с.

11. **Щербина Д. В.** Закономірності формування і реалізації економічних інтересів. Дис... канд. ек. наук: 08.01.01 / Д. В. Щербина; Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 222 с.

12. **Антошкіна Л. І.** Вища освіта в системі суспільних інтересів: [Монографія] / Л. І. Антошкіна; Бердянський ун-т менеджменту і бізнесу. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – 283 с.

13. **Муляр В. І.** Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз): [Монографія] / В. І. Муляр. – Житомир: ЖІТІ. – 1997. – 214 с.

14. **Бернацкий В. О.** Интерес: познавательная и практическая функции / В. О. Бернацкий. – Томск: Изд-во Томс. ун-та, 1984. – 168 с.

15. **Бернацкий В. О.** О субординации социальных интересов / В. О. Бернацкий // Вестник Московского университета. – Серия 8. Философия. – 1972. – №5. – С. 3-12.

16. **Кант И.** Сочинения: в 6 т. / Иммануил Кант. – М.: Мысль, 1963. – Т.4. – 1965. – 544 с.

17. **Степанян В. В.** Выражение интересов общества и личности в социалистическом праве (механизмы: структура, функционирование) /

В. В. Степанян / Отв. ред. А. С. Пиголкин. – Єреван: Изд-во АН АрмСРСР, 1983. – 157 с.

18. **Злобина О.** Модернізація ціннісної системи та засобів до життя / О. Злобина, В. Тихонович // Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К. : Стилос, 2001. – С. 56–72.